

A nagy próza Tolnai-kislexikona

Oto Tolnai: *Morska školjka*. Prevod: Arpad Vicko.
Kulturni centar Novog Sada, Novi Sad, 2011.

Rizsányi Attila fordítása

Az egyik legismertebb és legsokoldalúbb vajdasági magyar író, Tolnai Ottó első regényének szerb nyelvű megjelenése után közel negyven évvel jelent meg ezen a nyelven új regénye – *A tengeri kagyló*. Tolnai a kortárs magyar irodalom egyik legjelentősebb költője, de – jugoszláviai keretek között is – elismert elbeszélőként, esszéistaként és drámaíróként is. Ami Tolnai regényeit illeti, *A tengeri kagyló* valójában csak a harmadik a sorban. Első regénye, a *Rovarház* (1969, szerbül 1976-ban jelent meg) az interpunkció teljes hiánya miatt egyedülálló, a szürrealista automatikus írás és a szavak futurista–dadaista manírban történő grafikai kiválasztásának nyomvonalán halad, s a szöveg nemritkán történő destrukciója miatt az olvasó tudatában ez a mű csak nagy erőfeszítések mellett konstituálódik regényszerű olvasmányként. Tavaly az Újvidéki Művelődési Központ (Kulturni centar Novog Sada) kiadásában ismét Vickó Árpád mesteri fordításában jelenik meg Tolnai újabb zsánerhibridje, *A tengeri kagyló* (önéletrajzi) lírai regény. Időközben – ezt is helyénvaló lenne megemlíteni – még egy rendkívüli kötet megjelent, amelyet az író regény-interjúként határoz meg műfajilag (*Költő disznósírból*. Egy rádióinterjú regénye; *Pesnik od svinjske masti: roman jednog radio-intervjua*, Žarko Zrenjanin Városi Népkönyvtár, Nagybecskerek, 2007).

Tehát, ami közös ebben a három műben, az a formával való kísérletezés; e művek speciális amorfitása a legmegbízhatóbban tanúsítja a formaalkotó folyamatok különbözőségeit és sajátosságait, sőt Tolnainak a mű külső formával szembeni közönyét. Tolnai a prózájában azt mutatja, hogy a forma jelentéktelen, mert bármilyen formába önti is, prózája a lírai szenzibilitás, a memoárpróza és a különböző, esetenként nagyon radikális, a textuális kohézió által nagymértékben destruált narratív technikák egyedülálló keveréke.

Ez a kísérletezés mégis *A tengeri kagyló*ban a legkevésbé radikális; felsejlenek a regényszerűség körvonalai, bár a nagyon ingatag elbeszélői konstrukció állandóan összeroskad a szokatlan narratív eljárás miatt, amely a számos kommentár, reminiscencia és retrospekció formájában jelen levő gyakori és tolakodó digressziókban nyilvánul meg – egyszerűen nagyon egyszerű a fabula, és jelentősen komplexebb a szűzsé. Emellett Tolnai szintaxisának poétikai ereje tovább hígítja a narratív áramlatot, sajátos dallamot teremtve, amely – noha nem idegen az új korszak egyes íróitól – elsősorban Danilo Kiš prózáját idézi fel. Van valami csábító ebben a hullámzó prózában, ebben az örökös mesélésben, még azokban a maratoni joyce-i mondatokban is, a vég nélküli digressziókban és epizódokban, a jelentéktelen dolgok és tárgyak minuciózus leírásában, a sok szereplő neveinek állandó ismétlésében. Az olvasót ebben a regényben nem finom, gondosan csiszolt, stilisztikailag kifogástalan mondatokkal próbálják megnyerni. Tolnai mondatai három-négy oldal hosszúságúra is nyúlhatnak, emiatt pedig a regény egyes fragmentumai hanyag elbeszélői stílus benyomását kelthetik a felesleges digressziók és ismétlések miatt, különösen amikor az elbeszélés a narrátor vagy az egyes szereplők beszédének formáját ölti, a gondolatok előtörésének gyors ritmusában váltakozó mondatok asszociatív sorjázásának formájában manifesztálódva. Természetesen ez csak a szerző játéka, szeszélyes vágy, hogy úgy írjon, ahogyan elbeszél, megállás nélkül, azok nélkül a korlátozások nélkül, amelyek a helyesírási norma szerint megkövetelik, hogy egy bizonyos idő után pont következzen az írásban. Talán éppen mert a gyermekkor világát kelti ismét életre ezzel, Tolnai elbeszélése – mint annak a gyermeki vágnak a megtestesülése, hogy mindent és azonnal mondjon el – elhagyja a nyelvi és helyesírási norma kívánatos mintáit. Ebből kifolyólag ezekből a túl hosszú mondatokból időnként gyermekhangok kakofóniája cseng ki.

Tolnai Ottó ebben a rövid regényben egy vajdasági mezőváros mikrokozmoszát mutatja be. Ennek a mikrokozmosznak a központja a magyarkanizsai városi park, amelyben mint az ifjú kalandok és álmodozások végtelen szabadságának mennyei terében mindennap tíz fiú gyűlik össze. Bár gyerekkorának csak néhány epizódjáról beszél, az író a legkülönbözőbb alakok egész galériájával ismertet meg bennünket – az író kortársaitól kezdve, a helyi szokatlan figurákon és különcökön át a park rendkívüli szerelmeseiig, akik hendikepjeik ellenére (törpe ikrek, béna parkőr, vak zongorahangoló) mindennap a parkban töltötték az időt, szinte mimikrimód egybeolvadva a flórájával és faunájával.

A felnövés a második világháború utáni években, a vajdasági városokban, a „vasfüggöny” mögött szükségszerűen bizonyos korlátozásokkal

járt együtt. A Magyarkanizsán kívüli világ a háború idején született fiúk számára a nagy ismeretlen volt. Erre a világra, erre a kődbe burkolt tere, amely már ott valahol a Tisza túloldalán kezdődött, az egyetlen ablak a lexikon volt – Tolnai Világlexikona. Ennek a többkötetes lexikonnak a címszavai magyarázatot adtak annak a világnak egy töredékére, felszították a fiatal fiúk képzeletét, akik sóhajtva mondták ki a tenger és a mediterráneum szavakat, ugyanis a városkájukból szinte senki nem volt az Adriánál, ezért a színére egy „hupikék levél”-ből következtettek. A tenger olyan, mint egy mitikus táj, amelyről csak hallottak és olvastak, ezért az elbeszélő tulajdonában levő díszes tengeri kagyló számára szinte szakrális értékkel bír, s majd ritka relikviaként a fiúk cseréi során is rendkívüli ára lesz.

Mint valami modern *Dekameron*ban, a tíz fiú (közülük egyesek írók, szobrászok, művészettörténészek lesznek) a leggazdagabb szókincssel rendelkező Köcsög köré gyűlve félrevonul a városi park rejtkehelyeire, hogy elmeséeljék napi kalandjaikat, valamint az erotikus fantáziáikat is, amelyek mindegyikét Nusika, a város legszebb nője inspirált. Nusika, mint egy magyarkanizsai Aphrodité, aki nem a tenger habjaiból, hanem a gyógyfürdő medencéjéből emelkedik ki, pucéran mutatkozik a tíz pubertás fiú előtt, akik a Csodafürdő 7-es szobájának ablaka előtt álló vadgesztenye ágain sorakoztak. A regény egyik legmeghatározóbb epizódja a Nusika fürdőzésének megfigyeléséről szóló leírás, amely képszerűen felidéz a duzzadó ifjúság féktelen erejét, az erotikus ösztön erejétől való fuldoklást. A fiúk a meztelen szépség hallgatólagos beleegyezésével feljogosultak a megfigyelésre, a gesztenyefa ágaihoz kötözik magukat, hogy szabad kezeikkel kielégíthessék égető vágyukat: „Nusika volt a legszebb nő a városkánkban. Mintha csak tudta volna, mit érzünk iránta, akárha a nagy munkában (sóvárgásban) elgyöngült méhecskék csípését, érezte volna minden egyes sóvár pillantásunkat, még a vízben is tudatában lehetett, minden pillanatban félájultan, nyakunkat törve zuhanhatunk alá a fáról, nincs kizárva, számolta is a halottak, a félholtak puffanásait.

[...] Akárha felém. Karjaimba. Hiszen az én karjaim (mint Köcsög és Löttyöge karjai) szabadok voltak, ahogy Szatyor mondta, ilyenkor már különben sem volt idő faszverésre, habár én nem is tartoztam a fő faszverők közé, belőlem csak úgy magától folyt a gecci, csorgott a cipőmbé, annak az újbóli ideje később tér majd vissza, s az ággal együtt akár Nusikát is magamhoz, illetve a zakómban lévő ághoz ölelhettem volna.”

A rövid regény fabulája a következőképp foglalható össze: egy csapat fiú azt tervezi, meggyőzi Nusikát, hogy a titkos találkozóhelyükön, a park elhagyott pagodájában, pucéran álljon pózt Tihamérnak, a fiatal

szobrásznak, hogy agyagból kivájja Aphroditéjük szobrát; némi térítményért Nusika beleegyezik a modellségbe, hogy végül az elbeszélő a szépség agyagfigurájának lába közé lopva benyomja a nagy tengeri kagylót. Azonban Tolnainak ez a kis „agyag” is elég volt ahhoz, hogy nagyszerű regényt alkosson, s az emlékek meg a képzelet amorf masszájából a költői próza remek darabját vájja ki, Teremtőként életet lehelve a Művébe. Eltérően hősétől, Tihamértól, aki kézzelfogható anyagból hozta létre a valóságos modell törékeny reprodukcióját – Nusika agyagszobrát, az író az emléktörredékekből alkotott autentikus és erős költői-próza konstrukciót. Ehhez elsősorban erős kötőszövegetre volt szükség – rendkívüli képzelőerőre, de az író/elbeszélő életének részletei is azt mutatják, hogy a gyermekkor és az érettség láthatatlan szálakkal lehet összekötve – ezek olyan csodálatos egybeesések, amelyek értelmesebbé és szebbé teszik az életet: így például az elbeszélő felfedi, hogy az egyik társának gyerekes megjegyzését – miszerint a tenger annak köszönheti színét, hogy teleszórják kékítőgolyóval – sokkal később felismerte Dalí egyik vásznán; Tihamér különös gesztusát pedig, amikor megmarkolta az agyag Nusika nyakát, néhány évtizeddel később egy Párizsból érkezett képeslapon, amelyen Picasso saját szobrának nyakát markolva pózol a fotósnak.

Csak a végén fedi fel a narrátor, hogy ez a szöveg hálából íródott barátjának, T. Orbán Olivérnek, az egykori *köcsögnek*, jelenleg ismert írónak, amiért elküldte neki Cézanne *A fekete óra* című festményének reprodukcióját, amellyel teljesen megbabonázta:

„[...] hiszen alig várom, hogy pontot tegyek a mondat végére, s már küldjem is neki kis emlékezésemet, kis memoáromat, amely, jól tudom, most sem nélkülözi a dilettantizmus határán való billegést, de azt a másik tulajdonságomat sem, amelytől szintén ódzkodott T. Orbán Olivér, mármint hogy lírai nuszproduktumaimmal szédülöm az agyát, amelyben, mármint ebben a kis emlékezésben, persze csupán egy kis plazmáját szerettem volna kivonni gyermekkorunknak, a kagyló (osztriga) bensejét, azt a Baudelaire-könyv emlegette spirituálisát, jóllehet végül nekem sem maradt más a kezemben, mint a dolog héja, a kagyló fizikája...”

Ezekkel az időnkénti kommentárokkal és autopoétikus vallomásokkal a szerző a regény önéletrajzi diskurzusát emeli ki, a memoárpróza hitelességét szuggerálva. Azonban kevésbé fontos, hogy a kötetben szereplő alakok és események a fikció gyümölcsei, vagy egy emlékezés irodalmi lenyomatai, mert ennek a mágikus műnek a legnagyobb kvalitása az egyedülálló líraisága. Tolnai ebben a fiatalság utáni patetikus búsulástól megfosztott „kis emlékezésben” megmutatta, hogyan használható fel a memoárpróza mátrixa egy szokatlan költői-próza szöveg létrehozásához. Nem hiányzik

a regényből a történelmi valósággal való kapcsolat, de a társadalmi-történelmi kontextus háttérbe szorul. Azonban a sporadikus elbeszélői kommentárok elegendőek ahhoz, hogy bepillantsunk a kisvárosi házak firhangjain, és érzékeljük a vidéki lét minden szorongását.

Noha nem nevezhetjük hazai regénynek, büszkék lehetünk arra a tényre, hogy *A tengeri kagyló* legalább részben az itteni kulturális milió terméke. Öröme ad okot az a tény is, hogy Tolnai regényét ugyanakkor magyarul is kiadták, így – ahogy a szerző mondta – most „két nyelven kong és dong”. Ez a regény a nagy próza kislexikonja, és szinte mindegy, hogy melyik oldalán kezdik meg az olvasást. Az önéletrajzi és esszéisztikus diskurzusok váltakoznak benne, kiváló lírai futamok és enciklopédikus meg szótári címszavak, naiv gyermeki kommentárok és művészettel kapcsolatos érett gondolatok, tényszerű pontosság és a képzelet szabad játéka. *A tengeri kagyló* egy mágikus regény, amelyben – hogy Ristićnek Crnjanski *Seobe* (*Örökös vándorlás*) című művével kapcsolatos értékelését parafrazeáljam – több a költészet, mint egyes verseskötetekben.

Eredeti megjelenési hely: *Polja*, LVII. évfolyam, 476. száma, 2012. július–augusztus.